

ուրա Լեոնի կայսեր անկաւ փոշի յերկ-
նից ի կոստանդինուպօլիս...:

Դարձեալ ի ՃկԴ Թվին Հայոց եղեն
նշանը մեծամեծը և արհաւիրք...:

Դարձեալ ի ՃկԶ Թվականին Հայոց
յաւուր միում յՈւրհայ քաղաք տեսին զի
արք Ը ելին ի գերեզմանացն...:

* ՍԱՀՄԻ. Լ. ՆՈՅԵՄԲ. Ը.—Տօն է սրբոց
հրեշտակապետացն Գարբէէլի և Միքայէլի
և ամենայն երկնաւոր զօրացն. Յառաջ
ահատուածոյնանն յորում զկուտ ձեռա-
գործս աստուծոս պաշտեցին... (Միքայէլ
հրեշտակապետին հրաշագործութիւնը կը
պատմէ):

Պատձառք յաղագս երկնայնոց դասուցն բէ՝
որպիսիք են փաստարանոյրինք նոցա և բէ

ոչք են աստուիկք և միշիկք և վերջիկք: Իս-
կական յեռքիսն և զերարուն աստուածու-
րիսն ամենաստորք Երրորդորիսն յասա-
քան զամենայն յախտեան... Որդի ի Հօրի
և Հոգիս սուրբ ի նոցանց եռարեկէ...:

Տեսնն Ներսէսի ասացեալ մաղթանք
առ հրեշտակապետսն Գարբէլ և Միքա-
յէլ և առ ամենայն զօրսն երկնաւորաց.

Արդ պաղատիմք աս հոգեդեհսդ մեր տը-
կարքս...:

(Հարիւր տուն է ըստ Թուոյ հարիւր ոչխարաց
առակին):

Չանձին քարեաց ձեռք բանիցս մի մո-
սանայք տաւեոյք վեհիցս...:

Ո. Կ.

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ՀԻՆ ՔԵՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԵՋ

Հին քերականներու ճոխ և գիտական
հրատարակութիւն մ'ըրա վերջերս Ն.
Ալեոնց, «Արուեստ Դիոնիսեայ Քերականի
և հայ մեկնութիւնը նորին» (Պետրոգրադ
1915), որուն մէջ շատ ընդարձակ յա-
ռաջարան է մը յետոյ (էջ 1-193), ամփո-
փուած են Դիոնիսիոսի Թրակացոյ քե-
րականութիւնը՝ յոյն բնագրին հետ ղէմ
առ ղէմ (էջ 1-76), Մեկնութիւն Դաւթի
փիլիսոփայի (էջ 79-124), Անանուն
մեկնիչ քերականին (էջ 127-156), Մով-
սեսի քերականի մեկնութիւն քերականին
(էջ 159-179), Ստեփաննոսի Սիւնեցոյ
մեկնութիւն քերականին (էջ 183-219),
Գրիգորի Մագիստրոսի մեկնութիւն քերա-
կանին (էջ 223-249), Համամայ Աբե-
ւեցոյ մեկնութիւն քերականին (էջ 254-
285):

Այս բոլոր գրուածքները ծանօթ էին
նոր Հայկազեան Բառարանի հեղինակնե-
րուն, բայց առաջին անգամ միայն հրա-

տարակութեան կը տրուին (չհաշուելով
Ջրպետի հրատարակութիւնը): Հրատարա-
կելիչը աշխատած է ըստ կարելոյն կա-
տարեալ ընկ գործը՝ նշանակելով ձեռա-
գրական տարբերութիւնները, յոյն բնագրին
համեմատութիւնը, տեղ տեղ բառերու բա-
ցատրութիւններ և ստուգաբանութիւններ:
Դրքին վերջը (էջ 289-302) տրուած է
նաև իւրաքանչիւր հեղինակութեան մէջ
պատահած նոր կամ անսովոր բառերը,
բայց առանց յացատրարեան:

Այս ցանկը բաւական անյարմար ձեռով
կազմուած է, և միշտ չկայ իմանալու
թէ բառ մը՝ օրինակի համար՝ քաղք, որ
գործածուած է Թրակ. էջ 9, ուրիշ ան-
գամ ալ կը պատահի՝ միւս մեկնութեանց
մէջ:

Այս երկու հանգամանքները պատճառ
կը դառնան ինձ ամփոփելու համար հոս
ամբողջ զրքին նոր բառերը՝ աշխատելով
նաև տալ անոնց բացատրութիւնը: Յու-

ցակիս մէջ չեմ յիշեր այն բառերը՝ որոնք արդէն յիշուած են Նոր Հայկազեան և Առձեռն բառարաններուն մէջ, կամ պարզ կազմութիւն ունենալով՝ առանձին դժուարութիւն չեն ներկայացներ:

1. արա

Աստղի մը կամ մոլորակի մ'անունն է. Նուազ է լուսին քան զարեգակն. նուազ է և աստղ քան զլուսին. նուազ է Արայն քան զարուսեակն գեղեցիկ (Համամ. քեր. 288): Նոյն է մեր ազգային աւանդավէպի դիւցազն Արա գեղեցիկ հետ. համեմատութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս Հայկը, որ թէ՛ դիւցազնին և թէ՛ համաստեղութեան անունն է:

2. բաղմ

Թրակացին (էջ 9) արական, իգական և չէզոք բառերու վերջատառին վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ թէ ամէն տառ (բաց ի ա, ե, ը, ո, օ տառերէն) կրնայ երեք սեռի ալ յարմարիլ. ասոր իբր ասպացոյց կու տայ հայերէնի բոլոր գրերով (բաց ի նոյն հինգէն) վերջացող 32 բառերու ցանկ մը: Այս բառերուն մէջ վեցերորդն է բաղմ:

Համամ Արեւելցին (էջ 256) ստուգաբանելով այս միևնոյն բառերուն վերջաձայն տառը՝ կու տայ անոնց որոշ նշանակութիւն. այսպէս՝ Ողբ. բնն է բաղազա՝ նել ի դէպ. Ազգ. գիմն է՝ սերաւորելով զազգս. Բող. զայն է լուգականացն ի դէպ: Ըսել կ'ուզէ թէ ողբ բառին մէջ ր կը ցուցնէ կցում, ազգ բառին մէջ՝ գ կը ցուցնէ սերունդ, բող բառին մէջ՝ գ անարգական նշան է, և այլն:

Ասոնցմէ յետոյ կու գայ՝ «բաղբ. Թոյն է թուագոյն և տխուր» (այսինքն թէ բաղբ բառին մէջ՝ ր տառը կը ցուցնէ թուուութիւն և տխուրութիւն):

Բաղբ բառը նոր բառ մ'է և այս երկուքէն դուրս ուրիշ տեղ չկայ. նշանակութիւնն ալ անյայտ է. բայց որովհետեւ տխուրութեան հետ կը կապէ Համամ, ուստի

յարմար չէ՞ կարծել թէ ասիկա խանգարուած գրչութիւն մ'է, փոխանակ ըլլալու բար = բոր «գէշ կամ տխուր լուր»:

3. բարդակ

Սիւն. քեր. 206 խօսելով հաւաքական բառերու վրայ՝ իբր օրինակ կու տայ հետեւայնքը. «Տոհմ, պար, ամբոխ, հօտ, անդեայ, շոքի, երամ, բարդակ (տպուած է քարտակ, բայց էջ 307 վրիպակներու ցանկին մէջ ուղղուած է), զունդ, սպայ, զօր, գեն, մայրի, այգի, արտ, մարգ, զրախտ»:

Բարդակ բառը անծանօթ է. Առձեռն բառարանն ալ չունի. կ'երևայ թէ կու գայ քարդ բառէն և կը նշանակէ «խուժը, ղէջ»:

4. բարովդրոք

Մագ. քեր. 241 արջառի և ձիու իգական ու չէզոք հոմանիշները մի առ մի նշանակելէ յետոյ՝ կ'անցնի թուչուններու սեռին, բայց չափազանց կարճ կապելով՝ կ'ըսէ. «Եւ թուչնոց՝ որպիսի բարովդրոք և այս այսքան»:

Կ'երևայ թէ քարովդրոք կը նշանակէ «թուչունին էգը». իսկ Աշոնց, էջ 307 (վրիպակներու ցանկին մէջ) perroquet «թութակ» բառէն աղաւաղեալ ձև մը կը կարծէ:

5. բոյմ

Սիւն. քեր. 209 հոմանիշներու իբրեւ օրինակ կու տայ՝ «անիւ և ճղուղ, առեղ և աւարտը, հեան և զանգանը, կունդը և ականոց, հեց և բոյթ, կապերտ և գորգ, ձի և զգի, երամակապան և կուտպան, բիւր և մահակ»:

Ուրեմն բոյթ կը նշանակէ «հեց, այն է անիւի շրջանակ»: ՆշՔ և Առձեռն չեն յիշեր բառս, թէեւ ծանօթ է իրենց՝ հեց բառին վկայութեան մէջ:

6. գիտոտել

«Եւ է պարզ բայ ամենայն նախագաղափարն, որպէս գիտեմ, կոփեմ, կարեմ, իսկ բարդ՝ քաջ գիտեմ կամ գիտոտեմ կամ կտրատեմ» (Սիւն. քեր. էջ 213):

Ըստ հեղինակին բացատրութեան կը նշանակէ «լաւ գիտնալ կամ ամէն բան գիտնալ»։ Երանական ձև մ'է, որու նմանները շատ սովորական են կովկասի հայ բարբառներուն մէջ։

7. դալապրել

«Իսկ գործականին՝ օգտակարը արհեստիցն, հիւանութիւն և դարբնութիւն և ումանք իւր. և չարին՝ դեղը մահարեբը. և գործք միջակին՝ աղեղնաւորութիւն և դալապրելն» (Դաւ. քեր. 80):

Այս հատուածը ձեռագրի մը տարբերակն է, որուն դէմ իբր քնադիր դրուած մայր օրինակը ունի «... իսկ միջակին՝ աղեղնաւորութիւն և գեղարդնաւոր լինել»։

Դալապրել բառը այլուստ անծանօթ է. Աղոնց ևս մոռցած է յիշել իր ցանկին մէջ, կազմուած ըլլալով դալապր «կացին» բառէն, յայտնի է որ կը նշանակէ «կտրելով շարդել, կտրել»։

8. լոք

«Խնձորի, տանձի, մանուշակ, շուշան, դլիին, աղոցն, դաշն, լոքն, բիւն, կապոյտն, ովկիան» (Սիւն. քեր. 208):

Նոր Հայկ. բառ. և Առ. բառ. կը կցեն լոք ձևին և կը մեկնեն «մեղանաձուկ»։ Ըստ իս պէտք է հասկնալ «կարմիր», ինչպէս կը ցուցնեն երկու քովը դրուած դալ «կանաչ» և քիլ «կապոյտ» բառերը, և ըստ այսմ կցել պրս. luk, թրք. lök «դոճի խէժ, կարմիր ներկանիւթ» բառերուն։

9. խորշ

Մագ. քեր. 242 դնելով մանուկ բառին

արական, իգական և չէզոք (այսինքն հասարակ) ձևերը, կ'ըսէ. — «Թօյա արական և քալա իգական, զաւակ չէզոք. քանզի ոչ նշանակէ սա թէ արական է թէ իգական, որպէս ամսկանց նշանակութիւն և աննշանակութիւն՝ տղայ, դիեցիկ, սննդեայ, տարբա, խորշ. այս ոչ ունի նշանակութիւն թէ արականք են, թէ իգականք և ահա են աննշանակք»։

Այս բոլորէն կ'երևայ որ խորշ, ինչպէս նաև տարբա, կը նշանակեն «փոքր մասնուկ», առանց արու կամ էգ սեռը յայտնելու։

Աղոնց չէ յիշած այս կարեւոր բառը իր ցանկին մէջ։

Մեր տուած նշանակութիւնը կ'ակնարկէ Բաղդիբ Երեմ. էջ 145 խորշ «զաւակ կամ խնձոր»։ այս նշանակութիւններէն առաջինը շատ յարմար է, իսկ երկրորդը՝ որ բնաւ չի յարմարիւր անոր, կ'երևայ թէ պէտք է ուղղել խոնձարոյր։

10. կամ

Համամ. քեր. 267-9 նախադրութիւններու ընդարձակ ցանկ մ'ունի, որոնց իւրաքանչիւրին համար ալ օրինակներ կու տայ։ Այս նախադրութեանց մէջ են (էջ 268)՝

Կան. — Կանխաւ սահման եղ ծովու.

Ուխ. — Ուխտս դիք. Ուխտեաց Աստուած Արբահամու։

Ասկէ կ'երևայ որ Համամ Արեւելցին գիտէ կան և ուխ նախադրութիւններ, որոնց առաջինէն կը հանէ կանուխ, իսկ երկրորդէն՝ ուխտ, ուխտել։

Բացարձակապէս կը սխալի Համամ։

Համարի առաջնորդ Թրակացին ալ ունի նախադրութեանց ցանկ մը (էջ 30), որ հետեւալ ձևով է. «նեք, արտ, ատր, ապ, բաց, նը, ին (ըն), բար, բաղ, շար. շաղ, մուշտ, զով, ջով, պատ, նախ, կանուխ, վաղ» ևն։

Վերջին երեքը հոմանիշներ ըլլալով՝ կանուխ ընթերցուածը կասկած չի վերցնել։ Եթէ համամատենք երկուքին ցանկերը,

կը տեսնենք որ Համամ միևնոյն ջարքով կը կրկնէ թրակացւոյն ցանկը, աւելցնելով միայն իւրաքանչիւրին զէմ մէկ-երկու օրինակ: Կանոնի բառը սակայն չկայ Համամի ըով և ասոր տեղ կը գտնենք կահ, որուն կը յաջորդեն ուխ, վաղ, են: Շատ պարզ է որ Համամ սխալ է կարգացեր բնագիրը և կանոնի միակ բառը երկուքի բաժնելով՝ իբրեւ առանձին ձևեր զրեր է կան և ուխ:

11 կարտուել

Սին. քեր. 213 խօսելով պարզ և ածանցեալ բայերու վրայ՝ առաջիններուն իբր օրինակ կու տայ՝ ոռոգեմ, վարեմ, կարեմ, պատառեմ, իսկ երկրորդներուն՝ ոռոգանեմ, վարտեմ, կարատեմ, պատառտեմ, կարտտեմ, բեկոտեմ, են:

Կարտույ նոր բառ մ'է, որ բառարանները չգիտեն. կը նշանակէ «կարկատել, զանազան բաներ կարել»:

12. կիտօնտ

Գրիգոր Մագիստրոսի տիտղոսն է. «Գրիգորի մագիստրոսի և Կիտաւնտի որդւոյ վասակայ մարտիրոսի» (Մագ. քեր. էջ 223): Գործածուած կը գտնենք նաեւ այլուր. ինչ. Գրիգոր Մագիստրոսի մեծ արձանագրութեան մէջ՝ Կեչառոյքի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ հարաւային պատի վրայ. «Հլաւրին և առաքելոյն բարեպաշտին Գրիգորի մագիստրոսին Կիտաւնտին և զուկին Վասպուրականի և Տարաւնոյ» (Շողակաթ, էջ 181). կամ նաև Մագիստրոսի «Մեծ են գործք» տաղաչափութեան յառաջաբանին մէջ՝ կիտօն ձևով:

Կու գայ յն. χοιτωνιτης «սենեակի ծառայ, սենեկապան» բառէն, որ յունական պաշտօնական տիտղոս մ'էր (արմատը χοιτων «ննջասենեակ»), ինչպէս ուղիղ կը մեկնէ Աղոնց՝ իր աշխատութեան մէջ, էջ 223 ծան.:

13. կուռար

Յնաձայն բառերու շարքին մէջ Սին. քեր. 189 կը յիշէ «կուռար, ազուա, կուռնկ, հողմ, սիբ և որք այսպիսիք»:

Առձ. բառ. ունի այս բառը և կը մեկնէ «թռչուն մը», իբր անատոյգ բառ: Ըստ իս՝ ուղիղ է ընթերցուածը և կը նշանակէ «ազուա», ըստ որում փոխառեալ է աւար. 𐭪𐭭𐭮 gurraḇ «ազուա» բառէն:

14. հիճկալ

Քիրդ. քեր. 177 սպառնական մակբայներուն վրայ խօսելով՝ կը գրէ. «Մպառ, նական, որ սաստէ միւսունն. տիր, տի, զի տիրդ հիճկալ կոչի»:

Թուի թէ կը նշանակէ «սպառնալ»: Մխիթար Արքայի բառարանը ունի հիճակ «կորի, վէճ», հիճել «կուռիլ, վիճիլ»: Այս բոլորը արդեօք կապ ունին հնձուկ ձևին հետ:

15. մալ

«Առն, խոյ, զոնչակ, վիդոն, ղուար, մալ. այսոքիկ արականք ի վերայ հօտից ասացեալք են նշանակութեամբ և այլը այսպիսիք» (Մագ. քեր. 239):

Նոր Հայկ. բառ. և Առձ. բառ. մայել բայէն հանելով՝ կը մեկնեն բառս «կոտած ոչխար»: Ըստ իս դուստր բառին յարաւորութիւնը կը ցուցնէ որ կը նշանակէ «արջառ» և փոխառեալ է արաբ. 𐌆𐌇𐌒 māla «պարանք» բառէն, որ յետոյ առած է «եզ, տաւար» նշանակութիւնը, ինչպէս որ կայ մինչև այսօր քանի մը հայ զաւառականներու մէջ: Իմաստի զարգացման համար հմմտ. Ղրբ. ապրանք «ինչը. 2. տաւար»:

16. մատարկայ, մարտկայ

Մակբայներու տեսակներուն մէջ թրակ. քեր. 33 կը ղնէ «Մատարկայ(իւ) կամ

ճշգրտութեանն, որպէս, զիպէս, որպիսի, զիարդ, ըստ որոյ, որգոն»։ Այս բոլորը նմանութիւն կամ օրինակ ցոյց տուող մակարաններ են և հետեւաբար այս նշանակութեամբ առնելու է նաեւ մատարկայ։ Երոն բնագրին մէջ ասոր դէմ գրուած է *Tā dē paṣṣaḥ* և *ḥiḥi* — Մատարկայ ևն. *paṣṣaḥ* «համեմատութիւն, նմանութիւն, առակ» բառին ստրկական թարգմանութիւնն է (պարս. «առ, բոլոր, մատ—չիլ» *ḥiḥi* «արկանել» բառերէն կազմուած)։ հմտ. առարկայ։

Համամ. քեր. 276 սխալ կարդալով բառը՝ դրած է «իսկ որ ասէ թէ մարտկացն կամ ճշգրտութեանցն, մարտկացն հարցական լսի, իսկ ճշգրտութեանցն, որ զէս ստուգադոյնս հարցմամբ ոք կամի ուսանել և ասէ. որպէս, զիպէս...»։

Երոն բառն է որ Բառ. Երեմ. էջ 205 կը գրէ մատարկաց «ճշգրտեաց»։

17. մարքաբ

«Իսկ մեր ի Պարսից բազում ինչ ընտանեբար ուսեալ զգեստս, որպէս զուռա և ուրդէ, մարքաբ, աւագան, որ է Զրոյ անօթ, գաւագան՝ որ է վարիչ արջառոյ, խարագան՝ որ է վարիչ իշոյ և այլք այսպիսի բազում, որ գրեթէ հասարակորդ է իւզուի մերոյ»։ (Մագ. քեր. 229)։

Ինչպէս Աղոնց ծանօթութեան մէջ կը նկատէ՝ արաբ *markab* «հեծանելիք, զրաստ, էջ» բառն է, որ հիմայ ալ շատ սովորական է Օսմանեան Թուրքերէնի մէջ՝ վերջին իմաստով։

18. ուլի

Այս անգոյ բառին վրայ տե՛ս Թ. 10։

19. սուտրա

Օտար լեզուներէ փոխառեալ հայերէն բառերու վրայ խօսած ժամանակ Մագ. քեր. 228 իբր օրինակ կը բերէ «փակեղն, որ է յունարէն, քանզի ոչ գոյր

մեր և ոչ էր սովորութիւն, և ստորա, որ է սպիւքուռ (այլ Թ. սպիտուռ), և կաշամար, որ է կալամառ, այսինքն աման գրչի, և այլ ինչ բազում, զոր ընտանացեալ մեզ ունիմք»։

Այլուստ անծանօթ է ստորա. տրուած բացատրութիւնը (սպիւքուռ կամ սպիտուռ) նոյնպէս անծանօթ ըլլալով՝ անյայտ կը մնայ բառին նշանակութիւնը։ Աղոնց կը հանէ *sudra* ձեւէն, որով անշուշտ կը հասկնայ պրս. *sudra* «է տեսակ իմն հանդերձի, որ և ասի զապաշէ, որոյ դրական լինի մինչև ի մէջս, և թեզանիք նորին ի յուսս, և է զգեստ ինչ յատկացեալ պարսկական ազգին»։

20. վարոտել

Բառիս վկայութիւնը տե՛ս Թ. 11։ Կը նշանակէ «բոլորն ալ քշել, վարել»։

21. տարրա

Վկայութիւնը տե՛ս Թ. 9։ Կը նշանակէ «մանուկ, փոքր տղայ»։

2. ԱՃԱՌԵԱՆ

Հալա եւ մեք, ո՛վ սիրելի ազգակիցք Երեսիսի, որք 44 դարէ ի վեր Ռին Նաֆապետի մը անուն կրեմք, եւ աւելի ստոյգ հոգեւոր որդիք եմք այնպիսի հայրապետաց՝ որք ի միջի հայրապետաց ամենայն ազգաց եւ աթուռոց՝ միայն կ'անուանին Լուսաւորիչ եւ Շնորհալի. մեք՝ որ այնքան սնդուութեամբ կը պահենք անոնց անունը, աւանդել եւ սէրն... Նորոգենք եւ զօրացնենք այն սէրն ու երախտիքը՝ որոյ պարտական ենք եւ պիտի ըլլան մեր յետին թողուցք ալ։

«Շնորհալի և Պարագայ Էր»

2. ԱՆՈՒՆ